

Παράγοντες λήψης επαγγελματικών αποφάσεων εφήβων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία/ες
Ευαγγελία Γλαβά, Ασημίνα Τσιμπιδάκη

Περίληψη

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με την επαγγελματική εκπαίδευση και τη μελλοντική σταδιοδρομία αποτελεί μια σύνθετη και πολυπαραγοντική πρόκληση για τους/τις εφήβους/ες, η οποία συχνά συνοδεύεται από αισθήματα άγχους και ανησυχίας τόσο για τους ίδιους/τις ίδιες όσο και για το οικογενειακό τους περιβάλλον. Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τους παράγοντες που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές εφήβων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία/ες (ε.ε.α./α.), μελετώντας τις πολυδιάστατες δυσκολίες που αντιμετωπίζει η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα. Για την επίτευξη του ερευνητικού σκοπού υιοθετήθηκε ποιοτικός σχεδιασμός, μέσω συστηματικής ανασκόπησης της διεθνούς βιβλιογραφίας. Το δείγμα περιελάμβανε είκοσι ένα (21) επιστημονικά άρθρα που δημοσιεύθηκαν την περίοδο 2000–2023 και αναλύθηκαν με θεματική ανάλυση. Τα ευρήματα της μελέτης αναδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο της οικογενειακής υποστήριξης, των στάσεων και προσδοκιών των εκπαιδευτικών, της επιρροής των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, της προσβασιμότητας σε υπηρεσίες επαγγελματικού προσανατολισμού και της προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης. Επιπλέον, παράγοντες όπως το φύλο και οι κοινωνικές αντιλήψεις για τη συνθήκη της ε.ε.α. αποδεικνύονται καθοριστικοί στη διαδικασία επιλογής επαγγέλματος. Συνολικά, η μελέτη υπογραμμίζει την αναγκαιότητα σχεδιασμού και υλοποίησης συμπεριληπτικών πολιτικών υποστήριξης, που να ανταποκρίνονται στις εξατομικευμένες ανάγκες των εφήβων με ε.ε.α., ενισχύοντας τον αποτελεσματικό επαγγελματικό σχεδιασμό και προάγοντας την ισότιμη συμμετοχή τους στη μελλοντική αγορά εργασίας.

Abstract

The process of making decisions concerning vocational education and future career paths represents a complex and multifaceted challenge for adolescents. It is often accompanied by feelings of anxiety and uncertainty, both for the individuals themselves and for their families. The present study investigates the factors influencing the career choices of adolescents with special educational needs (SEN), focusing on the multidimensional difficulties encountered by this population group. A qualitative research design was employed, based on a systematic review of international literature. The sample comprised twenty-one (21) peer-reviewed articles published between 2000 and 2023, which were analyzed using thematic analysis. The findings highlight the pivotal role of family support, teachers' attitudes and expectations, the influence of social media, access to career guidance services, and pre-vocational education. Furthermore, factors such as gender and societal perceptions of SEN conditions emerged as critical determinants in the career decision-making process. Overall, the study emphasizes the importance of developing and implementing inclusive support policies that respond to the individualized needs of adolescents with SEN, fostering effective career planning and promoting their equitable participation in the future labor market.

Εισαγωγή

Η εφηβεία αποτελεί μια ιδιαίτερα σύνθετη και κρίσιμη αναπτυξιακή περίοδο, κατά την οποία συγκροτούνται θεμελιώδη στοιχεία της επαγγελματικής ταυτότητας και των μελλοντικών εκπαιδευτικών και εργασιακών επιλογών (Holmes et al., 2018). Η διαδικασία αυτή καθίσταται ακόμη πιο περίπλοκη όταν αφορά εφήβους/ες με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία/ες (ε.ε.α./α.), λόγω της ταυτόχρονης παρουσίας ενδο-ατομικών περιορισμών και δομικών κοινωνικών ανισοτήτων που επηρεάζουν την πρόσβαση σε ευκαιρίες, τη λήψη αποφάσεων και την απρόσκοπτη συμμετοχή στη σχολική και επαγγελματική ζωή. Επιπλέον, οι οικογένειές τους συχνά εκτίθενται σε αυξημένες συναισθηματικές, γνωστικές και οργανωτικές απαιτήσεις, οι οποίες επιβαρύνουν τη διαδικασία υποστήριξης των παιδιών τους σε ζητήματα σχεδιασμού σταδιοδρομίας (Λουκοπούλου και συν.,

2016). Σε αυτό το πλαίσιο, η κατάλληλη επαγγελματική επιλογή συνδέεται άμεσα με την κοινωνική ένταξη και τη ψυχοκοινωνική ευημερία των ατόμων με ε.ε.α./α. (Pallisera et al., 2016)

Η οικογένεια καταγράφεται συστηματικά ως ο σημαντικότερος παράγοντας διαμόρφωσης των επαγγελματικών επιλογών των εφήβων με ε.ε.α./α. (Gilson, 2018· Holmes et al., 2018). Η επιρροή αυτή πραγματοποιείται μέσω πολυεπίπεδων μηχανισμών, οι οποίοι περιλαμβάνουν τις γονεϊκές προσδοκίες, τα οικογενειακά πρότυπα, τη διαθεσιμότητα πόρων, την πρόσβαση σε κοινωνικά και πολιτισμικά κεφάλαια, καθώς και το εύρος των εμπειριών από τον κόσμο της εργασίας (Holmes et al., 2018). Δεδομένου ότι τα άτομα με ε.ε.α./α. εμφανίζουν διεθνώς εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας, που κυμαίνονται από 40% έως 50% μη εύρεσης εργασίας (OECD, 2022), η οικογενειακή συμβολή αποκτά καθοριστικό χαρακτήρα, τόσο για την πρόσβαση σε πληροφορίες όσο και για την κινητοποίηση των αναγκαίων υποστηρικτικών δικτύων.

Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η προ-επαγγελματική εκπαίδευση συνιστά μια συστηματική, δομημένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη παρέμβαση, η οποία στοχεύει στην ενίσχυση της επαγγελματικής ετοιμότητας, της λειτουργικής αυτονομίας και της κοινωνικο-οικονομικής συμμετοχής των εφήβων με ε.ε.α./α. (Pallisera et al., 2016). Η προ-επαγγελματική εκπαίδευση δεν περιορίζεται στην παροχή δεξιοτήτων, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αναπτυξιακής προετοιμασίας, που περιλαμβάνει τη σταδιακή συγκρότηση επαγγελματικών προτιμήσεων, την ανάπτυξη των επιπέδων αυτό-αποτελεσματικότητας ως προς τα εργασιακά καθήκοντα και την κριτική κατανόηση των απαιτήσεων του εργασιακού περιβάλλοντος. Παράλληλα, ενεργοποιεί διαδικασίες μεταγνώσης, οι οποίες είναι απαραίτητες για την αυτορυθμιζόμενη λήψη αποφάσεων και τη διεκδίκηση ευκαιριών.

Το εννοιολογικό πλαίσιο της επαγγελματικής ανάπτυξης προσεγγίζεται ως μια δυναμική, μακρόχρονη και διαβαθμισμένη διαδικασία, στην οποία τα άτομα οργανώνουν και επαναπροσδιορίζουν συνεχώς τα ενδιαφέροντα, τις ικανότητες, τις αξίες και τις προσδοκίες τους, υπό την επίδραση ατομικών και περιβαλλοντικών παραγόντων (Ζουρνά & Παπαβασιλείου, 2021). Στην περίπτωση των εφήβων με ε.ε.α./α., η διαδικασία αυτή επηρεάζεται από παράγοντες, όπως η αισθητηριακή και γνωστική επεξεργασία πληροφοριών, η λειτουργική προσαρμοστικότητα, η κοινωνική υποστήριξη, η πρόσβαση σε εξειδικευμένες υπηρεσίες και η ύπαρξη ή απουσία κατάλληλων θεσμικών μηχανισμών (Brown & Lent, 2023). Η μετάβαση προς την ενήλικη ζωή απαιτεί επομένως την ανάπτυξη ενισχυμένης αυτό-καθοδήγησης, ανθεκτικότητας και προσαρμοστικών στρατηγικών (Kassorla, 2021· Παπαβασιλείου-Αλεξίου, 2023).

Η κοινωνικο-γνωστική θεωρία της σταδιοδρομίας (Social Cognitive Career Theory — SCCT) (Lent & Brown, 2006) προσφέρει ένα ισχυρό ερμηνευτικό μοντέλο για τη μελέτη των διαδικασιών επιλογής σταδιοδρομίας των ατόμων με ε.ε.α./α. Η SCCT υποστηρίζει ότι η επαγγελματική ανάπτυξη δομείται μέσω της αλληλεπίδρασης τριών κρίσιμων παραμέτρων: (α) της αυτοαποτελεσματικότητας, (β) των προσδοκιών για τα αποτελέσματα και (γ) των προσωπικών στόχων, οι οποίες συγκροτούνται μέσα από πλαισιωμένες μαθησιακές εμπειρίες. Η εφαρμογή της SCCT στα άτομα με ε.ε.α./α. καταδεικνύει τη σημασία των εμπειριών επιτυχίας, της κοινωνικής ενίσχυσης και της προσαρμογής περιβαλλοντικών εμποδίων, καθώς αυτές οι μεταβλητές καθορίζουν την πρόσβαση σε ευκαιρίες και τη διαμόρφωση ρεαλιστικών επαγγελματικών επιλογών (Lent et al., 2002).

Η προ-επαγγελματική εκπαίδευση, ειδικότερα σε μαθητές/τριες με ε.ε.α./α., περιλαμβάνει τρεις διακριτές αλλά αλληλένδετες διαστάσεις δεξιοτήτων: ακαδημαϊκές, κοινωνικές και επαγγελματικές (Jofirasi & Purwanta, 2019· Keyzers, 2021). Οι ακαδημαϊκές δεξιότητες δεν αφορούν μόνο γνωστικά εργαλεία, αλλά λειτουργούν ως προϋποθέσεις για την αυτόνομη πρόσβαση σε πληροφορίες και την αποτελεσματική διαχείριση καθημερινών εργασιών. Οι κοινωνικές δεξιότητες υποστηρίζουν την ομαλή ένταξη σε συλλογικά περιβάλλοντα, αξιοποιώντας μηχανισμούς κοινωνικής αντίληψης,

αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας. Οι επαγγελματικές δεξιότητες, τέλος, περιλαμβάνουν τόσο γενικές όσο και ειδικές δεξιότητες εργασιακής λειτουργικότητας, συμβάλλοντας στη συγκρότηση πρώιμων εργασιακών ρόλων (Δροσινού, 2007). Η συστηματική καθοδήγηση καθίσταται κρίσιμη για τη διατήρηση εργασιακής συνέχειας και σταθερότητας (Parr & Hunter, 2014).

Η οικογένεια, ως πρωτογενές πλαίσιο κοινωνικοποίησης, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των επαγγελματικών προοπτικών των εφήβων με ε.ε.α./α., επηρεάζοντας τόσο αναπτυξιακά όσο και στις επιλογές σταδιοδρομίας (Pearson & Ananthram, 2008). Οι οικογένειες παιδιών με ε.ε.α./α. αναπτύσσουν συχνά ενισχυμένες πρακτικές υποστήριξης και διαμεσολάβησης, προκειμένου να διασφαλίσουν την πρόσβαση σε κατάλληλες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές υπηρεσίες (Davies & Beamish, 2009). Η λήψη επαγγελματικών αποφάσεων αποτελεί, κατά συνέπεια, μια ιδιαίτερα απαιτητική περίοδο, η οποία επηρεάζει τη συνολική οικογενειακή δυναμική και την ποιότητα ζωής (Holmes et al., 2018).

Τα διαθέσιμα ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι οι γονεϊκές προσδοκίες, οι οικογενειακές δομές, το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο και οι αξιακές προτεραιότητες των γονέων συνιστούν κρίσιμες μεταβλητές που ρυθμίζουν την επαγγελματική πορεία των εφήβων με ε.ε.α./α. (Gilson et al., 2021· Park, 2022· Kirby et al., 2016).

Η παρούσα μελέτη

Ο βασικός σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τους/τις εφήβους με ε.ε.α./α. στη διαδικασία επαγγελματικού προσανατολισμού και στη διαμόρφωση των εργασιακών τους επιλογών. Παράλληλα, διερευνάται η επίδραση του οικογενειακού πλαισίου, της προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης, των κοινωνικών προσδοκιών και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη διαμόρφωση των επαγγελματικών επιδιώξεων και προτιμήσεων των εφήβων με ε.ε.α./α. Τέλος, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αποτυπώσει τις θεωρητικές προσεγγίσεις, τα ερευνητικά ευρήματα και τις σύγχρονες τάσεις που αφορούν τον επαγγελματικό προσανατολισμό και τη μετάβαση στην αγορά εργασίας της συγκεκριμένης ομάδας μαθητών/ριών. Συγκεκριμένα, επιδιώκει να απαντήσει τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

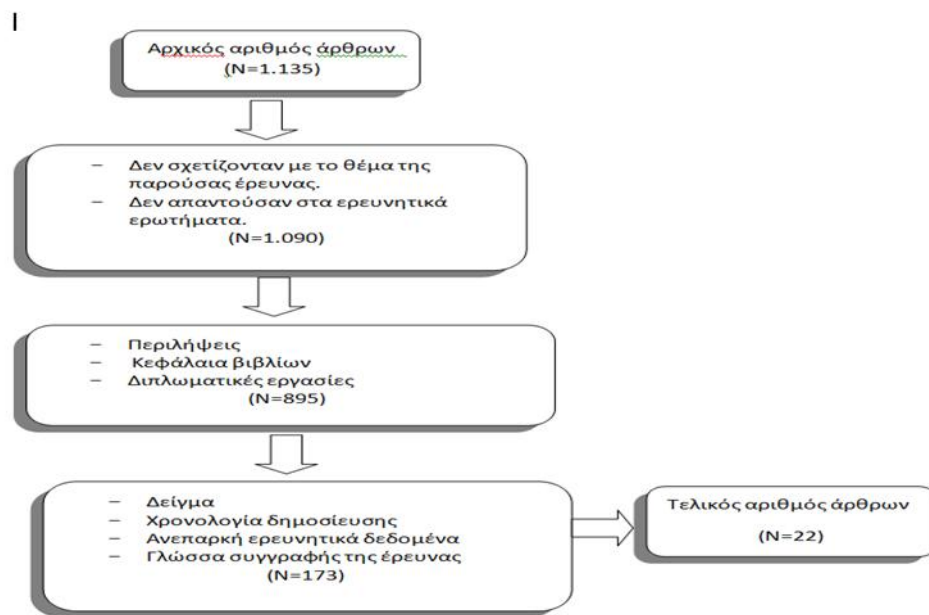
- Ποιοι ατομικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των εφήβων με ε.ε.α./α.;
- Σε ποιο βαθμό η προ-επαγγελματική εκπαίδευση συμβάλλει στη διαμόρφωση επαγγελματικών στόχων για τους/τις εφήβους με ε.ε.α./α.;
- Ποια είναι η επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στις επαγγελματικές προσδοκίες, φιλοδοξίες και επιλογές των εφήβων με ε.ε.α./α.;
- Πώς οι κοινωνικές αντιλήψεις, οι στάσεις και η ευρύτερη κοινωνική κουλτούρα επηρεάζουν τις επαγγελματικές αποφάσεις και την αυτο-αποτελεσματικότητα των εφήβων με ε.ε.α./α.;
- Ποιος είναι ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη διαμόρφωση επαγγελματικών προτύπων, ενδιαφερόντων και κινήτρων για εφήβους με ε.ε.α./α.;

Μεθοδολογία

Η μελέτη βασίστηκε σε βιβλιογραφική ανασκόπηση άρθρων από το 2000 έως το 2023, από την οποία και προέκυψαν ποιοτικά δεδομένα. Η βιβλιογραφική αναζήτηση ξεκίνησε σε ερευνητικές βάσεις (όπως Google Scholar, ERIC, PsycINFO, κ.ά.) και σε διαδικτυακές σελίδες και οργανισμούς (όπως αυτές της WorldHealth Organization, Eurydice, UNESCO κ.ά.). Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν συγκεκριμένα περιοδικά, τα οποία εκδίδουν σχετικά δεδομένα (όπως Education & Training in Mental Retardation & Developmental Disabilities, Inclusive Education, Journal of Early Intervention κ.α.). Επίσης, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση μέσω της υπηρεσίας Αναζήτηση Διεθνούς Βιβλιογραφίας του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ). Χρησιμοποιήθηκαν λέξεις-κλειδιά, όπως: προσδοκίες γονέων, επαγγελματικές αποφάσεις, έφηβοι/ες, ειδικές εκπαιδευτικές και αναπηρία/ες, προ-επαγγελματική εκπαίδευση, οι οποίες συνδυάστηκαν με κάθε πιθανό τρόπο.

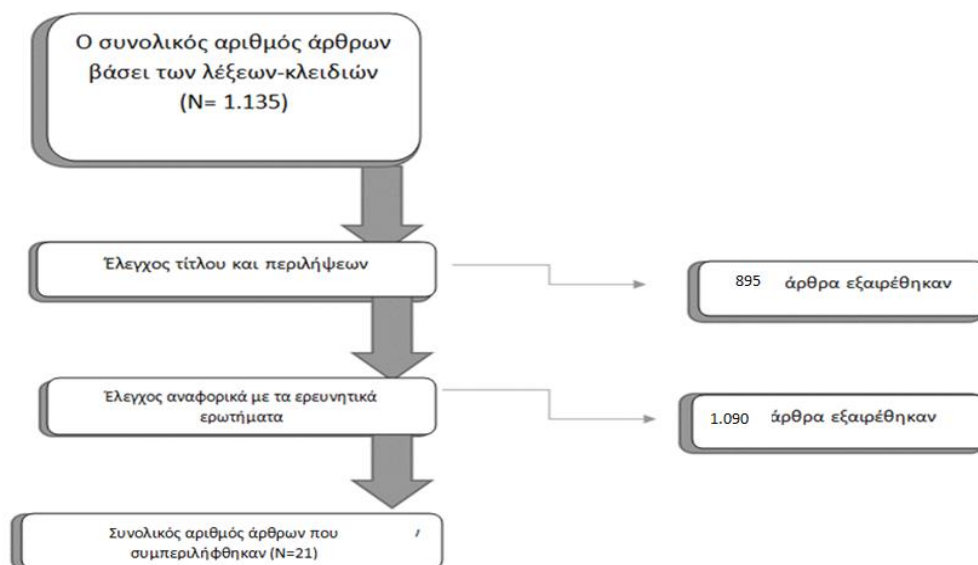
Εντοπίστηκαν συνολικά 1.135 τίτλοι στη διεθνή βιβλιογραφία που περιείχαν έστω και έναν όρο-κλειδί. Αποκλείστηκαν περιλήψεις, κεφάλαια από βιβλία, βιβλιογραφικές ανασκοπήσεις, διπλωματικές και πτυχιακές εργασίες καθώς και όσα άρθρα δεν είχαν δείγμα αποκλειστικά γονείς και εφήβους με ε.ε.α./α. Μετά τον αποκλεισμό των παραπάνω ερευνών έμειναν 60 πιθανώς σχετικά άρθρα. Τα αποτελέσματα αντλήθηκαν με τη χρήση του PRISMA Flow Diagram (PRISMA Flow Diagram, 2009).

Τα κριτήρια επιλογής ήταν ότι τα άρθρα έπρεπε να είναι δημοσιευμένα από το 2000 έως το 2023. Οι έρευνες να απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης, να αντλούν τα δεδομένα από παγκόσμιο γεωγραφικό εύρος και η συγγραφή τους να έχει γίνει είτε στην αγγλική είτε στην ελληνική γλώσσα (βλέπε Γράφημα 1).

Γράφημα 1. Κριτήρια αποκλεισμού

Η μελέτη κατέληξε σε 21 άρθρα, τα οποία ήταν συναφή ως προς το περιεχόμενο και τον ερευνητικό σκοπό της παρούσας μελέτης (βλέπε Γράφημα 2).

Γράφημα 2. Διάγραμμα ροής μεθοδολογίας έρευνας

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος

Συγγραφείς	Τίτλοι	Χρονολογία	Δείγμα	Σκοπός	Ευρήματα
Lindstrom & Benz	Phases of career development: case studies of young women with learning disabilities.	2002	6 έφηβες με ε.ε.α./α.	Πως τα ατομικά χαρακτηριστικά του/της καθενός/μίας επηρεάζει τις επαγγελματικές του/της επιλογές; Πως οι γονείς επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των παιδιών τους με ε.ε.α./α.;	Οι παράγοντες που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των εφήβων με ε.ε.α./α. είναι οι προσωπικές προτιμήσεις, το εργασιακό περιβάλλον, η προ-επαγγελματική εκπαίδευση, οι ευκαιρίες και η οικογένεια.
Migliore et al.	Why do adults with intellectual disabilities work in sheltered workshops?	2008	210 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α. 185 γονείς 224 συνεργάτες/ισσες	Για ποιους λόγους οι έφηβοι/ες με ε.ε.α./α. και η οικογένειά τους επιλέγουν θέσεις εργασίας σε ειδικά εργαστήρια;	Ασφάλεια Ωράριο Συνθήκες εργασίας Νέες επαγγελματικές δεξιότητες
Newman et al.	The post-high school outcomes of youth with disabilities up to 4 years after high school: a report from the national longitudinal transition study-2 (NLTS2).	2009	11.280 μαθητές/τριες με ε.ε.α./α.	Μελέτη της μετάβασης από το λύκειο στην αγορά εργασίας.	Το είδος αναπηρίας, τα επίπεδα αυτοαποτελεσματικότητας και οι φίλοι είναι βασικοί παράγοντες στην επιλογή της σταδιοδρομίας.
Nota et al.	Career interests and self-efficacy beliefs among young adults with an intellectual disability	2010	129 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές ατόμων με ε.ε.α./α.;	Η σωστή η προ-επαγγελματική εκπαίδευση επηρεάζει σημαντικά τα άτομα με ε.ε.α./α. στην επιλογή επαγγέλματος. Τα επίπεδα αυτό-αποτελεσματικότητας και τα προσωπικά ενδιαφέροντα επηρεάζουν επίσης.
Turner et al.	Career interests and self-estimated abilities of young adults with disabilities.	2011	48 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών/τριών με ε.ε.α./α.;	Η σωστή προ-επαγγελματική εκπαίδευση μπορεί να μειώσει την ανεργία των ατόμων με ε.ε.α./α. Η υποστήριξη των γονέων, τα επίπεδα αυτό-αποτελεσματικότητας και οι προσωπικές επιθυμίες των ατόμων με ε.ε.α./α. επηρεάζουν την επιλογή επαγγέλματος.
Timmons et al.	Choosing employment: factors that impact employment decisions for	2011	16 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών/τριών με ε.ε.α./α.;	Επηρεάζονται περισσότερο από την οικογένεια, το σχολείο και τις προσωπικές τους προτιμήσεις.

	individuals with intellectual disability.				
Carter et al.	Predictors of post school employment outcomes for young adults with severe disabilities.	2012	450 μαθητές/τριες με ε.ε.α./α.	Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών/τριών με ε.ε.α./α.;	Οι αυξημένες προσδοκίες των γονέων ωθούν τα παιδιά με ε.ε.α./α. στην εύρεση εργασίας. Οι παράγοντες που επηρέαζαν τις αποφάσεις των γονέων για την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών με ε.ε.α./α. ήταν: τα δημογραφικά στοιχεία και η προ-επαγγελματική εκπαίδευση των παιδιών τους.
Munyua et al.	Factors influencing choice of vocational courses by learners with hearing impairments in selected vocational training centres.	2014	4 διοικητικοί υπάλληλοι 12 εκπαιδευτικοί 91 μαθητές/τριες με ε.ε.α./α.	Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την επιλογή της προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης των εφήβων με ε.ε.α./α.;	Το 52%των ατόμων με ε.ε.α./α. επηρεάζονται από άλλους (γονείς και φίλους), ενώ το 48% παίρνουν την απόφαση μόνοι τους.
Πολυχρονοπούλου & Μπογέα	Διερεύνηση των επιθυμιών, των γνώσεων και των απόψεων νέων με νοητική αναπηρία ως προς την επαγγελματική τους αποκατάσταση.	2015	53 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιθυμίες παιδιών με ε.ε.α./α. και των γονέων τους.	Οι παράγοντες που επηρέαζαν τις αποφάσεις των γονέων και των παιδιών με ε.ε.α./α. για την επαγγελματική αποκατάσταση ήταν: η οικογένεια, τα εργαστήρια δεξιοτήτων στο σχολείο, προσωπικές επιθυμίες και οι ευκαιρίες για κοινωνικοποίηση.
Petner-Arrey & Copeland	'You have to care.'perceptions of promoting autonomy in support settings for adults with intellectual disability.	2015	74 εφήβοι/ες με ε.ε.α./α.	Διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιθυμίες παιδιών με ε.ε.α./α.	Οι παράγοντες που επηρέαζαν τις αποφάσεις των παιδιών με ε.ε.α./α. για την επαγγελματική αποκατάσταση ήταν: τα δημογραφικά τους στοιχεία, η οικογένεια, οι φίλοι και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.
Chinyamurindi	Using narrative analysis to understand factors influencing career choice in a sample of distance learning students in South Africa.	2016	40 άτομα με ε.ε.α./α.	Διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιθυμίες ατόμων με ε.ε.α./α.	Οι παράγοντες που επηρέαζαν τις αποφάσεις των παιδιών με ε.ε.α./α. για την επαγγελματική αποκατάσταση ήταν: η επιρροή των σημαντικών άλλων, οι προσωπικές προτιμήσεις, η ακαδημαϊκή επίδοση και οι περιβαλλοντικές συνθήκες.

Mathatha & Ndhlovu	Parental involvement in career development of youths with intellectual disabilities: a case of selected skills training institutions in Zambia.	2017	15 μαθητές/τριες με νοητική υστέρηση	Μελέτησαν τη γονεϊκή εμπλοκή των γονέων μαθητών/τριών με ε.ε.α./α. στην επαγγελματική τους ανάπτυξη.	Η επιρροή των γονέων ήταν σημαντική καθώς με την υποστήριξη και την ενθάρρυνσή τους προς τα παιδιά τους με ε.ε.α./α. καθόριζαν και τις επαγγελματικές τους επιλογές.
Athanasou	Vocational interests and job choices following an acquired disability: results and implications of an idiographic study.	2018	5 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Μελέτησε 6 τύπους επαγγελματικών ενδιαφερόντων (ρεαλιστικό, ερευνητικό, καλλιτεχνικό, κοινωνικό, συμβατικό, επιχειρηματικό) και αν αυτοί οι τύποι ενδιαφερόντων καθορίζουν τις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων.	Δεν φάνηκε συσχέτιση.
Hurwitz et al.	Attitudes of deaf and hearing adults in Israel toward deaf people's career suitability.	2019	14 άτομα με ε.ε.α./α.	Μελέτησαν στο Ισραήλ τον τρόπο επιλογής επαγγέλματος παιδιών και ενηλίκων με κώφωση.	Οι γονείς είναι εκείνοι που ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή στα παιδιά τους.
Χριστακόπουλος	Τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα των μαθητών/τριών Λυκείου με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες-δυσλεξία: στερεότυπα και προκλήσεις.	2020	346 μαθητές/τριες με και χωρίς ειδικές μαθησιακές δυσκολίες	Ποιες ομοιότητες και διαφορές στους παράγοντες που καθορίζουν τις επαγγελματικές τους επιλογές μαθητών/τριών με και χωρίς ειδικές μαθησιακές δυσκολίες;	Τα κορίτσια είχαν χαμηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης. Οι μαθητές/τριες με ειδικές μαθησιακές ανάγκες ήταν κυρίως πρακτικοί τύποι, ενώ οι μαθητές/τριες χωρίς ήταν κυρίως ερευνητικοί και οργανωτικοί τύποι. Οι επαγγελματικές επιλογές όλων των συμμετεχόντων/ουσών φάνηκε να στηρίζονται στις ιδιαίτερες κλίσεις και ενδιαφέροντα που είχαν.
Famolu	Parenting styles as a determinant of career choice among undergraduates with disabilities at the university of Ilorin.	2021	200 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Μελέτησε την επιρροή των γονέων στις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων με ε.ε.α./α.	Η εμπλοκή των γονέων στη διαδικασία λήψης επαγγελματικών αποφάσεων είναι η πιο σημαντική και όχι άλλοι παράγοντες, όπως το φύλο ή η θρησκεία.
Dean et al.	Employer willingness to hire people with intellectual disability: the influence of employer experience, perception of work, and social responsibility.	2022	478 άτομα με νοητική υστέρηση	Ποιος είναι ο τρόπος επιλογής επαγγέλματος των ατόμων με ε.ε.α./α. και πώς τα προσωπικά χαρακτηριστικά καθώς και ψυχολογικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν τις επαγγελματικές τους αποφάσεις;	Η οικογένεια, οι φίλοι, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι λεπτές δεξιότητες και οι συνθήκες εργασίας είναι οι παράγοντες που καθορίζουν τις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων με ε.ε.α./α.

Chao et al.	Factors influencing the career decision self-efficacy and outcome expectations	2022	312 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Πως τα ατομικά χαρακτηριστικά, η οικογένεια, οι φίλοι και τα επίπεδα αυτό-αποτελεσματικότητας επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές εφήβων με ε.ε.α./α.	Η κοινωνική υποστήριξη και η σημαντικοί άλλοι (φίλοι και οικογένεια φάνηκε ότι ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή στα άτομα με ε.ε.α./α. Σημαντικός παράγοντας επίσης είναι το φύλο και το είδος αναπηρίας του κάθε ατόμου.
Zakaria et al.	The correlation between parental involvement and career interest tendencies of students with learning disabilities (LD) in vocational schools.	2023	256 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Μελέτησε την επιρροή των γονέων στις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων με ε.ε.α./α.	Οι γονείς τους εμπλέκονται αρκετά στη διαδικασία λήψης επαγγελματικών αποφάσεων.
Eseadi & Diale	Examining career transitioning among students with specific learning disabilities	2023	120 μαθητές/τριες με ε.ε.α./α.	Πώς οι μαθητές/τριες αυτοί αντιλαμβάνονται τη μετάβαση από το σχολικό περιβάλλον σε επαγγελματική ζωή, ποια εμπόδια και υποστηρικτικοί παράγοντες αντιμετωπίζουν και ποιοι παράγοντες;	Η έρευνα δείχνει ότι οι προσωπικές προτιμήσεις, τα ατομικά ενδιαφέροντα, καθώς και η αναγνώριση των διαγνωστικών αναγκών επηρεάζουν σημαντικά.
Fantinelli et al.	The influence of individual and contextual factors on the vocational choices of adolescents and their impact on well-being.	2023	347 έφηβοι/ες με ε.ε.α./α.	Πώς ατομικοί παράγοντες (π.χ. προσδοκίες, ενδιαφέροντα) και περιβαλλοντικοί/συμφραζόμενοι παράγοντες (όπως η συμφωνία γονέων-εφήβων ως προς την καριέρα) επηρεάζουν τις επαγγελματικές προτιμήσεις των εφήβων και την ευημερία τους;	Τα προσωπικά επαγγελματικά ενδιαφέροντα των εφήβων αποτελούν έναν από τους ισχυρότερους προγνωστικούς παράγοντες των επιλογών σταδιοδρομίας. Οι προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας συνδέονται θετικά με πιο ώριμες και στοχευμένες επαγγελματικές αποφάσεις. Η γονεϊκή επιρροή είναι καθοριστική. Η υποστήριξη από το σχολικό πλαίσιο. Η αντίληψη κοινωνικής αποδοχής.

Ευρήματα

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση προέκυψαν οι παραπάνω έρευνες στις οποίες διερευνήθηκαν οι παράγοντες που επηρεάζουν τις επαγγελματικές επιλογές εφήβων με ε.ε.α./α. Τα δεδομένα έδειξαν ότι η επαγγελματική ανάπτυξη των εφήβων με ε.ε.α./α. διαμορφώνεται από τη σύνθετη αλληλεπίδραση ατομικών, οικογενειακών, εκπαιδευτικών και περιβαλλοντικών παραγόντων.

Πίνακας 2. Παράγοντες επιρροής

Παράγοντες	Συσχέτιση	n=21 f(%)	Άρθρα
Ατομικοί παράγοντες (προσωπικά ενδιαφέροντα, επίπεδα αυτοαποτελεσματικότητας, επιθυμίες)	Ναι	28,5%	Lindstrom & Benz (2002), Nota et al. (2010), Turner et al. (2011), Newman et al. (2009), Fantinelli et al. (2023), Eseadi & Diale (2023)
	Όχι	0,04%	Athanasou (2018)
Οικογένεια	Ναι	38%	Timmons et al. (2011), Carter et al. (2012), Mathatha & Ndhlovu (2017), Hurwitz et al. (2019), Famolu (2021), Chao et al. (2022), Zakaria et al. (2023), Fantinelli et al. (2023)
Προ-επαγγελματική εκπαίδευση	Ναι	19%	Nota et al. (2010) και Turner et al. (2011), Πολυχρονοπούλου & Μπογέα (2015), Fantinelli et al. (2023)
Κοινωνικοί παράγοντες (φίλοι, σημαντικοί άλλοι, μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.α.)	Ναι	28,5%	Newman et al. (2009), Chinyamurindi (2016), Petner-Arrey & Copeland (2015), Chao et al. (2022), Munyua et al. (2014), Fantinelli et al. (2023)
Περιβαλλοντικές-εργασιακές συνθήκες	Ναι	19%	Migliore et al. (2008), Dean et al. (2022), Carter et al. (2012), Chinyamurindi (2016)
Δημογραφικά χαρακτηριστικά και είδος αναπηρίας	Ναι	19%	Newman et al. (2009), Chao et al. (2022), Χριστακόπουλος (2020), Eseadi & Diale (2023)

Πολλές μελέτες υπογραμμίζουν τον καθοριστικό ρόλο των προσωπικών ενδιαφερόντων, των επιθυμιών, αλλά και των επιπέδων αυτοαποτελεσματικότητας. Συγκεκριμένα, οι Lindstrom & Benz (2002), καθώς και οι Nota et al. (2010), Turner et al. (2011), Newman et al. (2009), Eseadi & Diale (2023) και Fantinelli et al. (2023), καταδεικνύουν ότι οι μαθητές/τριες με ε.ε.α./α. επιλέγουν επαγγέλματα που ευθυγραμμίζονται με τα προσωπικά τους κίνητρα, τα ψυχολογικά τους αποθέματα και τον βαθμό εμπιστοσύνης που έχουν στις ικανότητές τους. Παράλληλα, έρευνες, όπως της Athanasou (2018), δείχνουν ότι οι τυπικές κατηγοριοποιήσεις επαγγελματικών ενδιαφερόντων δεν συσχετίζονται απαραίτητα με τις επιλογές των ατόμων με ε.ε.α./α., υποδηλώνοντας ότι άλλα στοιχεία, πέραν του τύπου ενδιαφέροντος, παίζουν σημαντικό ρόλο.

Ένα από τα σταθερότερα ευρήματα σε όλες τις έρευνες είναι η ισχυρή επιρροή της οικογένειας στις επαγγελματικές επιλογές. Οι γονείς λειτουργούν ως καταλύτες στη διαδικασία λήψης απόφασης, παρέχοντας καθοδήγηση, ενθάρρυνση αλλά και περιορισμούς. Μελέτες, όπως των Timmons et al. (2011), Carter et al. (2012), Mathatha & Ndhlovu (2017), Hurwitz et al. (2019), Famolu (2021), Chao et al. (2022), Fantinelli et al. (2023) και Zakaria et al. (2023), επιβεβαιώνουν ότι οι γονικές προσδοκίες, οι στάσεις, αλλά και ο βαθμός συμμετοχής τους επηρεάζουν καθοριστικά τις επαγγελματικές επιλογές των εφήβων με ε.ε.α./α. Μάλιστα, έρευνες (π.χ. Carter et al., 2012) καταδεικνύουν ότι οι υψηλότερες γονικές προσδοκίες συνδέονται με αυξημένη πιθανότητα ένταξης στην αγορά εργασίας.

Πίνακας 3. Επιρροή γονέων

Παράγοντες	n=8 f(%)	Άρθρα
Προσδοκίες γονέων	75%	Carter et al. (2012), Chao et al. (2022), Fantinelli et al. (2023), Mathatha & Ndhlovu (2017), Timmons et al. (2011), Zakaria et al. (2023)
Επάγγελμα γονέων	12%	Timmons et al. (2011)
Καθοδήγηση και υποστήριξη γονέων	50%	Fantinelli et al. (2023), Famolu (2021), Mathatha & Ndhlovu (2017), Zakaria et al. (2023)

Στάσεις και αξίες	25%	Chao et al. (2022), Mathatha & Ndhlovu (2017)
Λειτουργία οικογένειας	37,5%	Carter et al. (2012), Fantinelli et al. (2023), Hurwitz et al. (2019)

Σημαντικό εύρημα αφορά τη συμβολή του σχολείου, και ειδικότερα της προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης. Οι Nota et al. (2010), Turner et al. (2011) και Fantinelli et al. (2023) υπογραμμίζουν ότι η επαρκής κατάρτιση συμβάλλει στη μείωση της ανεργίας, ενισχύοντας τις δεξιότητες, την αυτοπεποίθηση και την ετοιμότητα των μαθητών/τριών για είσοδο στην αγορά εργασίας. Τα εργαστήρια δεξιοτήτων στο σχολείο, σύμφωνα με τους Πολυχρονοπούλου & Μπογέα (2015), διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο διά της παροχής βιωματικών εμπειριών που διαμορφώνουν επαγγελματικές προτιμήσεις.

Αρκετές έρευνες δείχνουν ότι το κοινωνικό περιβάλλον επηρεάζει σημαντικά τις επαγγελματικές αποφάσεις. Οι Newman et al. (2009), Chinyamurindi (2016), Petner-Arrey & Copeland (2015), Chao et al. (2022) καθώς και οι Fantinelli et al. (2023) εντοπίζουν την επιρροή φίλων, σημαντικών άλλων και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως κρίσιμη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως καταγράφουν οι Munyua et al. (2014), περισσότερο από το 50% των νέων με ε.ε.α./α. δηλώνουν ότι επηρεάζονται από άλλους κατά την επιλογή προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης ή σταδιοδρομίας.

Σε μελέτες, όπως αυτές των Migliore et al. (2008) και Dean et al. (2022), οι συνθήκες εργασίας, η ασφάλεια, η σταθερότητα του ωραρίου, καθώς και η δυνατότητα ανάπτυξης νέων δεξιοτήτων, εμφανίζονται ως παράγοντες που επηρεάζουν σημαντικά τις επιλογές σταδιοδρομίας των ατόμων με ε.ε.α./α. Επίσης, οι Carter et al. (2012) και Chinyamurindi (2016) επισημαίνουν ότι οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές ευκαιρίες ή οι περιορισμοί μπορούν να λειτουργήσουν ενισχυτικά ή αποτρεπτικά. Το είδος αναπηρίας και το φύλο φαίνεται επίσης να διαδραματίζουν ρόλο στις επαγγελματικές αποφάσεις. Οι Newman et al. (2009), Chao et al. (2022) και οι Eseadi & Diale (2023) καταγράφουν ότι οι επαγγελματικές επιλογές διαφοροποιούνται ανάλογα με τη μορφή αναπηρίας, ενώ ο Χριστακόπουλος (2020) επισημαίνει διαφορές μεταξύ μαθητών/τριών με και χωρίς ειδικές μαθησιακές δυσκολίες, καθώς και διαφοροποιήσεις μεταξύ φύλων ως προς την αυτοεκτίμηση και τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα.

Συνοψίζοντας, η διεθνής βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι οι επαγγελματικές επιλογές των εφήβων με ε.ε.α./α. προκύπτουν ως αποτέλεσμα μιας πολυπαραγοντικής διαδικασίας που περιλαμβάνει:

- Ατομικούς παράγοντες: ενδιαφέροντα, αυτό-αποτελεσματικότητα, προσωπικές κλίσεις.
- Οικογενειακή επιρροή: προσδοκίες, υποστήριξη, βαθμός εμπλοκής.
- Σχολικό περιβάλλον: προ-επαγγελματική εκπαίδευση, εργαστήρια δεξιοτήτων.
- Κοινωνικούς παράγοντες: φίλοι, σημαντικοί άλλοι, κοινωνικά δίκτυα.
- Περιβαλλοντικούς/εργασιακούς παράγοντες: συνθήκες εργασίας, ευκαιρίες, διαθέσιμες δομές.
- Δημογραφικά δεδομένα: φύλο, είδος αναπηρίας, κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο.
- Η συνεκτικότητα των αποτελεσμάτων υποδηλώνει ότι οι επαγγελματικές επιλογές των ατόμων με ε.ε.α./α. δεν μπορούν να εξεταστούν απομονωμένα από το οικογενειακό και κοινωνικό τους πλαίσιο.

Συζήτηση

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας φανερώνουν ότι η επαγγελματική πορεία και η επιλογή σταδιοδρομίας των εφήβων με ε.ε.α./α. δεν καθορίζεται από ένα ενιαίο σύνολο μεταβλητών, αλλά από την αλληλεπίδραση ατομικών, οικογενειακών, εκπαιδευτικών και κοινωνικών παραγόντων (Lindstrom & Benz, 2002· Nota et al., 2010· Chao et al., 2022).

Οι ατομικοί παράγοντες, όπως τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα και η αυτοαποτελεσματικότητα, αποτελούν βασικούς δείκτες επαγγελματικής ετοιμότητας (Eseadi & Diale, 2023· Fantinelli et al., 2023·

Newman et al., 2009· Nota et al., 2010· Turner et al., 2011). Η επαναλαμβανόμενη παρουσία αυτών των μεταβλητών σε διαφορετικά ερευνητικά περιβάλλοντα υποδεικνύει ότι η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και των προσωπικών δεξιοτήτων των εφήβων με ε.ε.α./α. αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την ομαλή μετάβασή τους στην αγορά εργασίας. Οι διαπιστώσεις του Athanasou (2018), σύμφωνα με τις οποίες οι κλασικές θεωρίες επαγγελματικών ενδιαφερόντων δεν προβλέπουν επαρκώς τις επιλογές των ατόμων με αναπηρία, αναδεικνύουν ότι ίσως απαιτούνται διαφορετικές προσεγγίσεις.

Παράλληλα, σε πλήθος μελετών αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική ανάπτυξη (Carter et al., 2012· Fantinelli et al., 2023· Mathatha & Ndhlovu, 2017· Famolu, 2021· Zakaria et al., 2023). Οι γονείς λειτουργούν ως κύριοι διαμεσολαβητές, παρέχοντας ενημέρωση, υποστήριξη, αλλά και διαμορφώνοντας προσδοκίες, οι οποίες συχνά καθορίζουν την τελική επαγγελματική κατεύθυνση των παιδιών. Επιπλέον, έρευνες δείχνουν ότι όσο υψηλότερες είναι οι προσδοκίες των γονέων, τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα το παιδί να ενταχθεί στην αγορά εργασίας (Carter et al., 2012). Σε πολιτισμικά πλαίσια όπου η οικογένεια έχει έντονο υποστηρικτικό ρόλο, η επίδρασή της αποδεικνύεται ακόμη ισχυρότερη (Hurwitz et al., 2019).

Η συμβολή του σχολικού περιβάλλοντος και της προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης αναδεικνύεται ως κομβικής σημασίας. Η εμπλοκή σε εργαστήρια δεξιοτήτων και προγράμματα επαγγελματικής ετοιμότητας φαίνεται να ενισχύει την αυτοαποτελεσματικότητα και να διευρύνει τις επαγγελματικές προοπτικές των νέων με ε.ε.α./α. (Fantinelli et al., 2023· Nota et al., 2010· Turner et al., 2011· Πολυχρονοπούλου & Μπογέα, 2015). Παράλληλα, η απουσία τέτοιων δομών μπορεί να περιορίσει την πρόσβασή τους σε πραγματικές εμπειρίες εργασίας, κάτι που αναδεικνύει την ανάγκη συστηματικής αναβάθμισης κάποιων υπηρεσιών.

Οι κοινωνικοί παράγοντες, όπως οι φίλοι, οι σημαντικοί άλλοι και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, εμφανίζονται επίσης να επηρεάζουν σημαντικά τη διαμόρφωση επαγγελματικών προτιμήσεων (Fantinelli et al., 2023· Newman et al., 2009· Petner-Arrey & Copeland, 2015· Chinyamurindi, 2016· Chao et al., 2022). Αυτές οι επιρροές φαίνεται να υποστηρίζουν την ιδέα ότι οι νέοι με ε.ε.α./α. λαμβάνουν αποφάσεις όχι μόνο με βάση προσωπικά κίνητρα, αλλά και μέσω κοινωνικής μάθησης, προτύπων ή κοινωνικών ευκαιριών.

Επιπρόσθετα, οι περιβαλλοντικές και εργασιακές συνθήκες, όπως η ασφάλεια, η σταθερότητα, ο διαθέσιμος χρόνος και οι δυνατότητες ανάπτυξης δεξιοτήτων, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την τελική επιλογή επαγγέλματος (Migliore et al., 2008· Dean et al., 2022). Τα άτομα με ε.ε.α./α. ευνοούν περιβάλλοντα προβλέψιμα, προστατευμένα και κοινωνικά υποστηρικτικά, γεγονός που εξηγεί τη συχνή προτίμηση για εργαστήρια προστατευμένης απασχόλησης.

Τέλος, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η ακαδημαϊκή επίδοση και το είδος της αναπηρίας, λειτουργούν ως πρόσθετοι παράγοντες (Eseadi & Diale, 2023· Newman et al., 2009· Χριστακόπουλος, 2020· Chao et al., 2022) και τονίζουν την ανάγκη εξατομικευμένης υποστήριξης, προσαρμοσμένης στις ανάγκες και δυνατότητες κάθε ατόμου.

Συνολικά, τα ευρήματα συγκλίνουν στο ότι η επαγγελματική ανάπτυξη των ατόμων με ε.ε.α./α. πρέπει να κατανοηθεί ως μια δυναμική διαδικασία που απαιτεί ολιστική προσέγγιση, συντονισμένη συνεργασία σχολείου – οικογένειας – κοινότητας και ανάπτυξη των επιπέδων αυτοαποτελεσματικότητας του ατόμου.

Συμβολή της παρούσας έρευνας

Η παρούσα μελέτη συνιστά την πιο πρόσφατη και συστηματικά τεκμηριωμένη βιβλιογραφική ανασκόπηση αναφορικά με τις επαγγελματικές επιλογές των εφήβων με ε.ε.α./α.. Η ανάλυση των

ερευνητικών εργασιών που εντάχθηκαν στην ανασκόπηση ανέδειξε καθαρά τη σημασία της έγκαιρης και ορθά δομημένης ενημέρωσης, της στοχευμένης προ-επαγγελματικής προετοιμασίας και της συστηματικής υποστήριξης των μαθητών/ριών με ε.ε.α./α. κατά τη διαδικασία λήψης επαγγελματικών αποφάσεων.

Παράλληλα, τα ευρήματα υπογραμμίζουν την ανάγκη ανάπτυξης και εφαρμογής εξειδικευμένων προγραμμάτων παρέμβασης, τα οποία θα ενισχύουν τις δεξιότητες μετάβασης στην αγορά εργασίας και θα ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες μαθησιακές και αναπτυξιακές ανάγκες των εφήβων με ε.ε.α./α.

Συμπεράσματα

Από τις παραπάνω έρευνες διαπιστώθηκε ότι η οικογένεια και η προ-επαγγελματική εκπαίδευση διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ε.ε.α./α. Η προ-επαγγελματική εκπαίδευση είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις επαγγελματικές επιλογές και προσδοκίες των γονέων (Davies & Beamish, 2009). Συγκεκριμένα, οι γονείς συχνά επιλέγουν επαγγελματικούς τομείς που συνδέονται με τα επαγγελματικά τους ενδιαφέροντα ή τις δυνατότητες των παιδιών τους, ενώ η προ-επαγγελματική εκπαίδευση που παρέχεται στο σχολικό πλαίσιο επηρεάζει άμεσα αυτές τις αποφάσεις.

Πολλές μελέτες επισημαίνουν ότι η προ-επαγγελματική εκπαίδευση βοηθά τα άτομα με αναπηρία να αναπτύξουν δεξιότητες, αυτονομία και φιλοδοξίες για το μέλλον τους (Doren et al., 2012), με αποτέλεσμα την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία (Στασινός, 2016). Παράλληλα, η ασφάλεια και οι συνθήκες εργασίας σε ειδικές θέσεις για άτομα με αναπηρία φαίνεται να είναι επίσης σημαντικοί παράγοντες στην επιλογή επαγγελματικής κατεύθυνσης, καθώς οι γονείς και τα ίδια τα άτομα επιθυμούν να εξασφαλίσουν κατάλληλες συνθήκες εργασίας.

Ωστόσο, παρά τις θετικές συνέπειες που έχει η προ-επαγγελματική εκπαίδευση, οι έρευνες καταδεικνύουν και τις ελλείψεις του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης για άτομα με ε.ε.α./α. Οι οικογένειες εκφράζουν την ανάγκη για καλύτερη εκπαίδευση και ενίσχυση των προσόντων των παιδιών τους, προκειμένου να διευκολυνθούν οι μελλοντικές τους επαγγελματικές επιλογές (Πολυχρονοπούλου & Μπογέα, 2015). Εν κατακλείδι, η προ-επαγγελματική εκπαίδευση, σε συνδυασμό με την υποστήριξη από τις οικογένειες και τις κοινωνικές δομές, αποτελεί τον κεντρικό πυλώνα για τη μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ε.ε.α./α.

Περιορισμοί της έρευνας

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε μικρός αριθμός άρθρων, καθώς έγινε αναζήτηση σε συγκεκριμένες βάσεις δεδομένων και χρησιμοποιήθηκαν αρκετά κριτήρια αποκλεισμού (βλέπε λέξεις-κλειδιά, δείγμα κ.α.). Συνεπώς, απαιτείται να περαιτέρω διερεύνηση του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου.

Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Η μελλοντική έρευνα στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο θα πρέπει να εστιάζει στην αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας συγκεκριμένων προγραμμάτων προ-επαγγελματικής εκπαίδευσης, την ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων προσανατολισμού και αξιολόγηση θεσμικών πλαισίων, με στόχο τη βελτίωση της ένταξης και αυτονομίας των εφήβων με ε.ε.α./α. Επιπλέον, απαιτούνται έρευνες με στόχο τη διερεύνηση του τρόπου μετάβασής τους από το σχολείο στην αγορά εργασίας.

Βιβλιογραφία

- Αργυροπούλου, Κ., Χαροκοπάκη, Α., Νανόπουλος, Π., & Τερζάκη, Μ. (2022). Θετικές ψυχοκοινωνικές δυνάμεις: ένα δυναμικό πλαίσιο παρέμβασης για την επαγγελματική ανάπτυξη εφήβων. *Education Sciences*, 2022(2), 07-26. <https://doi.org/10.26248/v2022i2.1601>
- Akkermans, J., & Hirschi, A. (2023). Career proactivity: Conceptual and theoretical reflections. *Applied Psychology*, 72(1), 199-204. <https://doi.org/10.1111/apps.12444>
- Athanasou, J. (2018). Vocational interests and job choices following an acquired disability: Results and implications of an idiographic study. *The Australian Journal of Rehabilitation Counselling*, 24(1), 1-11. <https://doi.org/10.1017/jrc.2018.3>
- Banks, J., Maître, B., McCoy, S., & Watson, D. (2016). Parental educational expectations of children with disabilities. Retrieved from: https://portal.qader.org/cached_uploads/download/2019/01/10/parental-educational-expectations-of-children-with-disabilities-1547107594.pdf
- Baruch, Y., & Sullivan, S. E. (2022). The why, what and how of career research: a review and recommendations for future study. *Career Development International*, 27(1), 135-159. <https://doi.org/10.1108/CDI-10-2021-0251>
- Blustein, C. L., Carter, E. W., & McMillan, E. D. (2016). The voices of parents: Post-high school expectations, priorities, and concerns for children with intellectual and developmental disabilities. *The Journal of Special Education*, 50(3), 164-177. <https://doi.org/10.1177/0022466916641381>
- Brown, S. D., & Lent, R. W. (2023). Social cognitive career theory. In W. B. Walsh, L. Y. Flores, P. J. Hartung, & F. T. L. Leong (Eds.), *Career psychology: Models, concepts, and counseling for meaningful employment* (pp. 37-57). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000339-003>
- Γεωργίου, Σ. (2011). Σχέση Σχολείου-Οικογένειας και ανάπτυξη του παιδιού. Διάδραση.
- Carter, E. W., Austin, D., & Trainor, A. A. (2012). Predictors of postschool employment outcomes for young adults with severe disabilities. *Journal Of Disability Policy Studies*, 23(1), 50-63. <https://doi.org/10.1177/1044207311414680>
- Chao, S. Y., Chen, R. K., Grizzell, S. T., Wilson, K. B., & Lewis, T. A. (2022). Factors influencing the career decision self-efficacy and outcome expectations of college students with disabilities. *Rehabilitation Research, Policy, and Education*. <https://doi.org/10.1891/RE-21-30>
- Chinyamurindi, W. T. (2016). Using narrative analysis to understand factors influencing career choice in a sample of distance learning students in South Africa. *South African Journal of Psychology*, 46(3), 390-400. <https://doi.org/10.1177/0081246315623662>
- Δροσινού, Μ. (2007). Δομημένα διδακτικά προγράμματα προεπαγγελματικής ετοιμότητας στα Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΕΕΕΕΚ). *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, 12, 114-128. Retrieved from: <https://zoodohos.com/images/e-bibliothhkh-autismkaiekpaideysh/domhmena-didaktika-programmata-maria-drosinoy.pdf>
- Davies, M. D., & Beamish, W. (2009). Transitions from school for young adults with intellectual disability: Parental perspectives on “life as an adjustment”. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 34(3), 248-257. <https://doi.org/10.1080/13668250903103676>
- Dean, E. E., Garrels, V., Sigstad, H. M. H., & Wendelborg, C. (2022). Employer willingness to hire people with intellectual disability: The influence of employer experience, perception of work, and social responsibility. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 57(1), 85-95. <https://doi.org/10.3233/JVR-221201>
- Doren, B., Gau, J. M., & Lindstrom, L. E. (2012). The relationship between parent expectations and postschool outcomes of adolescents with disabilities. *Exceptional children*, 79(1), 7-23. <https://doi.org/10.1177/001440291207900101>
- Entwisle, D. R., Alexander, K. L., & Olson, L. S. (2005). Urban teenagers: Work and dropout. *Youth & Society*, 37(1), 3-32. <https://doi.org/10.1177/0044118X04268313>

- Eseadi, C., & Diale, B. M. (2023). Examining Career Transitioning among Students with Specific Learning Disabilities. *International Journal of Special Education*, 38(3), 82–94. <https://doi.org/10.52291/ijse.2023.38.41>
- Fabian, E. S. (2007). Urban youth with disabilities: Factors affecting transition employment. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 50(3), 130-138. <https://doi.org/10.1177/00343552070500030101>
- Famolu, F. B. (2021). Parenting Styles as a Determinant of Career Choice among Undergraduates with Disabilities at the University of Ilorin. *Canadian Journal of Family and Youth/Le Journal Canadien de Famille et de la Jeunesse*, 13(2), 26–43. <https://doi.org/10.29173/cjfy29669>
- Fantinelli, S., Esposito, C., Carlucci, L., Limone, P., & Sulla, F. (2023). The Influence of Individual and Contextual Factors on the Vocational Choices of Adolescents and Their Impact on Well-Being. *Behavioral Sciences*, 13(3), 233. <https://doi.org/10.3390/bs13030233>
- Gilson, C. B., Carter, E. W., Bumble, J. L., & McMillan, E. D. (2018). Family perspectives on integrated employment for adults with Intellectual and Developmental Disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 43(1), 20–37. <https://doi.org/10.1177/1540796917751134>
- Gilson, C. B., Thompson, C. G., Ingles, K. E., Stein, K. E., Wang, N., & Nygaard, M. A. (2021). The job coaching academy for transition educators: A preliminary evaluation. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals*, 44(3), 148-160. <https://doi.org/10.1177/2165143420958607>
- Giulioni, J. W. (2022). Promotions Are So Yesterday: Redefine Career Development. Help Employees Thrive. *Association for Talent Development*. Retrieved from: https://assets.td.org/m/5d5017563f64500f/original/samplePDF-112202_undefined.pdf
- Holmes, K., Gore, J., Smith, M., & Lloyd, A. (2018). An integrated analysis of school students' aspirations for STEM careers: Which student and school factors are most predictive?. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 16, 655-675. <https://doi.org/10.1007/s10763-016-9793-z>
- Hurwitz, A. T., Weisel, A., Parasnis, I., DeCaro, J., & Savir, H. (2019). Attitudes of deaf and hearing adults in Israel toward deaf people's career suitability. *Jadara*, 31(2), 6. Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/jadara/vol31/iss2/6>
- Jiang, Z., Wu, C. H., Wang, Y., Peng, K. Z., & Li, W. (2023). Moving forward: Diverse conceptual and theoretical perspectives to advance career proactivity research. *Applied Psychology*, 72(1), 205-210. <https://doi.org/10.1111/apps.12446>
- Jodl, K. M., Michael, A., Malanchuk, O., Eccles, J. S., & Sameroff, A. (2001). Parents' roles in shaping early adolescents' occupational aspirations. *Child development*, 72(4), 1247-1266. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00345>
- Jofipasi, R. A., & Purwanta, E. (2019). Needs Analysis for the Development of Career Choice Assessment Instruments for Intellectual Disability Students in Extraordinary High Schools. In International Conference on Special and Inclusive Education (ICSIE 2018). *Atlantis Press*, 93-97. <https://doi.org/10.2991/icsie-18.2019.18>
- Κατσιγιάννη, Ε., & Κρίβας, Σ. (2004). Στάσεις γονέων και δασκάλων απέναντι στην επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες: Προτάσεις Συμβουλευτικής. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 68-69, 32- 42. Ανάκτηση από: <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/bitstream/123456789/5904/1/3.%20%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BB%CE%B7%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82%20%CE%B3%CE%BF%CE%BD%CE%B5%CF%89%CE%BD%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%20%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CF%89%CE%BD%20%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%BD%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7.pdf>
- Kassorla, I.C. (2021). The Changing Nature of Careers. In: G.Hasson (2021). *Career Finder: Where to go from here for a successful future*. Willey.

- Keyzers, A. (2021). Parental Mediation and Adolescent Online Social Behavior (Doctoral dissertation, University of Minnesota). Retrieved from: <https://www.proquest.com/openview/e1d12a8e2b79ce576e5c2d10d58ebdc3/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
- Kirby, K. R., Gray, R. D., Greenhill, S. J., Jordan, F. M., Gomes-Ng, S., Bibiko, H. J., ... & Gavin, M. C. (2016). D-PLACE: A global database of cultural, linguistic and environmental diversity. *PLoS One*, 11(7). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158391>
- Λουκοπούλου, Ε., Καραθανάση, Ζ. & Ζερβά, Π. (2016). Το παιδί σας έχει αυτισμό. Και τώρα τι γίνεται; Συμβουλευτική γονέων παιδιών με αυτισμό. 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. <https://doi.org/10.12681/edusc.976>
- Lent, R. W., & Brown, S. D. (2006). Integrating person and situation perspectives on work satisfaction: A social-cognitive view. *Journal of vocational behavior*, 69(2), 236-247. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2006.02.006>
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (2002). Social cognitive career theory. *Career choice and development*, 4(1), 255-311. <https://doi.org/10.1037/0000339-003>
- Lindstrom, L. E., & Benz, M. R. (2002). Phases of career development: Case studies of young women with learning disabilities. *Exceptional Children*, 69(1), 67-83. <https://doi.org/10.1177/001440290206900105>
- Lindsrom, L., Doren, B., Metheny, J., Johnson, P., & Zane, C. (2007). Transition to employment: role of the family in career development, *Exceptional Children*, 73(3), 348-366. <https://doi.org/10.1177/001440290707300305>
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (1985). *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας: με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*. Editeur inconnu.
- McCash, P. (2021). Cultural Learning Theory and Career Development. The Oxford handbook of career development. *Oxford University Press*. [10.1093/oxfordhb/9780190069704.013.15](https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190069704.013.15)
- McDonald, K. S. & Hite, L. (2023). An Introduction to Career Development.(2nd Edition). In: McDonald K. S., & Hite, L. (2023). *Career Development A human resource development perspective*. Routledge.
- Migliore, A., Mank, D., Grossi, T., & Rogan, P. (2008). *Why do adults with intellectual disabilities work in sheltered workshops?* *Journal of Vocational Rehabilitation*, 28(1), 29–40. <https://doi.org/10.3233/JVR-2008-00402>
- Moran, P. R., & Lu, Z. (2001). *Teaching culture: Perspectives in practice*. Heinle & Heinle.
- Morningstar, M. E., Turnbull, A. P., & Turnbull III, H. R. (1995). What do students with disabilities tell us about the importance of family involvement in the transition from school to adult life?. *Exceptional Children*, 62(3), 249-260. <https://doi.org/10.1177/001440299606200306>
- Munyua, C., Awori, B. B., & Rukangu, S. (2014). Factors Influencing Choice of Vocational Courses by Learners With Hearing Impairments. In Selected Vocational Training Centres, Kenya. *International Journal of Education and Research*, 2(7), 1-12. Retrieved from: <https://ir-library.ku.ac.ke/bitstream/handle/123456789/18343/Factors%20influencing%20choice%20of%20Vocational%20courses.pdf?sequence=1>
- Newman, L., Wagner, M., Cameto, R., & Knokey, A. M. (2009). The Post-High School Outcomes of Youth With Disabilities up to 4 Years After High School: A Report From the National Longitudinal Transition Study-2 (NLTS2). NCSER 2009-3017. *National Center for Special Education Research*. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED505448.pdf>
- Nota, L., Ginevra, M. C., & Carrieri, L. (2010). Career interests and self-efficacybeliefs among young adults with an intellectual disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 7(4), 250-260. <https://doi.org/10.1177/1741-1130.2010.00274.x>
- OECD (2022). Disability, Work and Inclusion: Mainstreaming in All Policies and Practices. *OECD Publishing*. <https://doi.org/10.1787/1eaa5e9c-en>
- Olusegun, E. A. (2014). Parents involvement in inclusive education: An empirical test for the psycho-educational development of learners with special educational needs (SENs). *International Journal*

- of *Educational Administration and Policy Studies*, 6(10), 196-208. <https://doi.org/10.5897/IJEAPS2014.0364>
- Otto, L. B. (2000). Youth perspectives on parental career influence. *Journal of Career Development*, 27(2), 111-118. <https://doi.org/10.1177/089484530002700205>
- Πολυχρονοπούλου, Σ., & Μπογέα, Π. (2015). Διερεύνηση των επιθυμιών, των γνώσεων και των απόψεων νέων με νοητική αναπηρία ως προς την επαγγελματική τους αποκατάσταση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(2), 914-924. <https://doi.org/10.12681/edusc.189>
- Pallisera, M., Fullana, J., Puyaltó, C., & Vilà, M. (2016). Changes and challenges in the transition to adulthood: Views and experiences of young people with learning disabilities and their families. *European Journal of Special Needs Education*, 31(3), 391-406. <https://doi.org/10.1080/08856257.2016.1163014>
- Papavassiliou-Alexiou, I., Zourna, C., Koutsoupias, N., & Papakota, A. (2023). Life career skills development in higher education due to COVID-19: A multivariate approach to students' perceptions. In *Moving Higher Education Beyond Covid-19: Innovative and Technology-Enhanced Approaches to Teaching and Learning* (pp. 87-107). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-80382-517-520231006>
- Park, E. Y. (2022). Factors affecting labor market transitions, sustained employment and sustained unemployment in individuals with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 35(1), 271-279. <https://doi.org/10.1111/jar.12946>
- Parke, R. D. (2004). Development in the Family. *Annual Review of Psychology*, 55(1), 365-399. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.1415>
- Parr, A. D., & Hunter, S. T. (2014). Enhancing work outcomes of employees with autism spectrum disorder through leadership: Leadership for employees with autism spectrum disorder. *Autism*, 18(5), 545-554. <https://doi.org/10.1177/1362361313483020>
- Pearson, C., & Ananthram, S. (2008). Career development, job satisfaction, and career commitment: Evidence from the Singaporean hospitality industry. *Paradigm*, 12(2), 12-28. <https://doi.org/10.1177/0971890720080203>
- Petner-Arrey, J., & Copeland, S. R. (2015). 'You have to care.' perceptions of promoting autonomy in support settings for adults with intellectual disability. *British Journal of Learning Disabilities*, 43(1), 38-48. <https://doi.org/10.1111/bld.12084>
- Στασινός, Δ. (2016). *Η Ειδική Εκπαίδευση 2020. Για μια Συμπεριληπτική ή Ολική Εκπαίδευση στο Νέο-ψηφιακό Σχολείο*. Παπαζήση.
- Sigstad, H. M. H., & Garrels, V. (2023). Norwegian teachers' efforts in preparing students with mild intellectual disability for working life. *European journal of special needs education*, 38(6), 788-802. <https://doi.org/10.1080/08856257.2023.2172895>
- Timmons, J. C., Hall, A. C., Bose, J., Wolfe, A., & Winsor, J. (2011). Choosing employment: Factors that impact employment decisions for individuals with intellectual disability. *Intellectual and developmental disabilities*, 49(4), 285-299. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-49.4.285>
- Turner, S., Unkefer, L. C., Cichy, B. E., Peper, C., & Juang, J. P. (2011). Career interests and self-estimated abilities of young adults with disabilities. *Journal of Career Assessment*, 19(2), 183-196.
- Πολυχρονοπούλου, Σ., & Μπογέα, Π. (2015). Διερεύνηση των επιθυμιών, των γνώσεων και των απόψεων νέων με νοητική αναπηρία ως προς την επαγγελματική τους αποκατάσταση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(2), 914-924. <https://doi.org/10.12681/edusc.189>
- Mathatha, V., & Ndhlovu, D. (2017). Parental involvement in career development of youths with intellectual disabilities: a case of selected skills training institutions in Zambia. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education*, 12, 23-34. <http://dx.doi.org/10.20431/2349-0381.0412003> www.arcjournals.org
- Vondracek, F. W., & Porfeli, E. J. (2011). Fostering self-concept and identity constructs in developmental career psychology. In P. J. Hartung & L. M. Subich (Eds.), *Developing self in work and career*:

- Concepts, cases, and contexts* (pp. 53–70). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12348-004>
- Wagner, I. (2006). Career coupling: Career making in the elite world of musicians and scientists. *Qualitative Sociology Review* 2(3):79-98 <https://doi.org/10.18778/1733-8077.2.3.06>
- Walsh, L., Lydon, S., & Healy, O. (2014). Employment and vocational skills among individuals with autism spectrum disorder: Predictors, impact, and interventions. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1, 266-275. <https://doi.org/10.1007/s40489-014-0024-7>
- Χριστακόπουλος, Ι. (2020). Τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα των μαθητών και των μαθητριών Λυκείου με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες-δυσλεξία: στερεότυπα και προκλήσεις. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 66. <https://doi.org/10.26266/jpevol66pp136-150>
- Ζερβός, Γ. (2004). Ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός και η Επαγγελματική Κατάρτιση των ΑΜΕΑ (εφήβων με κινητικά και νοητικά προβλήματα) στην Ελλάδα. Κατάσταση και προοπτικές (Διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Πατρών). Ανάκτηση από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17826#page/1/mode/2up>
- Ζουρνά, Χ., & Παπαβασιλείου, Ι. (2021). Εκπαιδευτικό Δράμα, Επαγγελματική Ανάπτυξη και Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας: μια δυναμικά αναπτυσσόμενη σχέση. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 71, 11-30. <https://doi.org/10.26266/jpevol71pp11-30>
- Zakaria, Z., Alias, A., & Rashid, S. M. M. (2023). The Correlation Between Parental Involvement and Career Interest Tendencies of Students with Learning Disabilities (LD) in Vocational Schools. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 12(1), 1053–1064. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARPED/v12-i1/16376>